

FEITEN EN GEDACHTEN

»PRIVÉ-DOMEIN«
NR. 152

ALEXANDER I. HERZEN

FEITEN EN GEDACHTEN

MEMOIRES

VIJFDE BOEK 1864-1868

UIT HET RUSSISCH VERTAALD
EN GEANNOTTEERD
DOOR CHARLES B. TIMMER

AMSTERDAM • UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS

Copyright bezorging © 1988 Charles B. Timmer
Copyright Nederlandse vertaling © 1988
b.v. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam
Oorspronkelijke titel: *Byloe i dummy*
Omslagillustratie: Alexander I. Herzen,
gefotografeerd door S. L. Levicki, Parijs 1868
Omslag: Kees Kelfkens/Marjo Starink

ISBN 90 295 20051/CIP

INHOUD

ZEVENDE DEEL—RUSSISCHE SCHADUWEN

Hoofdstuk LXI 9

N. I. Sazonov

Hoofdstuk LXII 30

De Engelsons

Hoofdstuk LXIII 71

I. Golovin

Hoofdstuk LXIV 97

Apogeum en Perigeum

Hoofdstuk LXV 136

V. I. Kelsijev

Hoofdstuk LXVI 150

De jonge emigratie

Hoofdstuk LXVII 163

M. Bakoenin en de Poolse kwestie

Hoofdstuk LXVIII 187

s. s. 'Ward Jackson' van R. Weatherly & Co.

Hoofdstuk LXIX 201

A. Ivanov

Hoofdstuk LXX 207

Pater V. Petcherine

Hoofdstuk LXXI 222
Michail Semjonovitsj Sjtsjepkin

ACHTSTE DEEL-FRAGMENTEN
(1865-1868)

- Hoofdstuk LXXII 231
Zonder samenhang
1 *Zwitserse tafereelen* 231
2 *Een praatje onderweg en het vaderland aan het buffet* 241
3 *Achter de Alpen* 246-4 *Zu deutsch* 247
5 *Uit het hiernamaals en uit het hier en nu* 251
a. *Uit het hiernamaals* 251-b. *Uit het hier en nu* 256
1 *Levende bloemen-De laatste Mohikaanse* 256-
2 *Dubbele bloemen* 264-3 *De bloemen van Minerva* 268

Hoofdstuk LXXIII 273
Venezia la Bella (februari 1867)

- Hoofdstuk LXXIV 291
La belle France
1 *Ante portas* 291-2 *Intra muros* 297
3 *Alpdrücken* 305-4 *De Daniëls* 312
5 *Lichtpunten* 319-6 *Na de overval* 320

- BIJLAGEN 325
1 Voorwoord bij deel drie van *Feiten en gedachten* 327
2 Voorwoord bij deel vier van *Feiten en gedachten* 329

Verantwoording 331

Aantekeningen 334

Naamregister 369

ZEVENDE DEEL

RUSSISCHE SCHADUWEN

N. I. Sazonov

Sazonov, Bakoenin, Parijs... hoe trekken die namen, die mannen, die stad je terug naar de verte der jaren, de verte der ruimten, naar de tijd van jeugdige samenzweringen, de tijden van filosofische cultus en revolutionaire afgoderij.

De twee perioden van onze jeugd zijn mij te dierbaar om er niet nog eens bij stil te staan. Met Sazonov heb ik begin jaren dertig onze jeugdfantasieën over een samenzwering à la Rienzi gedeeld; met Bakoenin heb ik me tien jaar later in 'het zweet van mijn brein' Hegel eigen gemaakt.

Over Bakoenin heb ik het al eerder gehad en ik zal hem nog dikwijls ter sprake moeten brengen. Zijn geprononceerde persoonlijkheid, zijn excentrieke en markante verschijning alom- onder de Moskouse jongeren, in de collegezaal van de Berlijnse universiteit, te midden der communisten van Weitling en de Montagnards van Caussidière, bij zijn redevoeringen in Praag, zijn leidende rol in Dresden, zijn proces, gevangenis, doodvonnis, mishandelingen in Oostenrijk, uitlevering aan Rusland waar hij achter de gruwelijke muren van het Aleksej-ravelijn verdween—dit alles heeft hem tot een van die gestalten gemaakt waaraan de moderne wereld noch de geschiedenis voorbij kan gaan.

In die man lagen de kiemen van een enorme activiteit waar niemand om vroeg. Bakoenin was een potentiële agitator, een tribuun, een prediker, hoofd van een partij, van een sekte, de stichter van een ketterse leer, een vechtjas. Plaats hem waar je wilt—maar dan wel aan de *uiterste rand*, als wederdoper, Jacobijn, medestander van Anacharsis Cloots, vriend van Gracchus Babeuf... en hij sleept de massa's mee en brengt het lot van hele volkeren aan het wanke-

*maar hier onder het juk der tsaren...**

een Columbus zonder Amerika en zonder schip, heeft hij, na twee jaren tegen zijn wil de artillerie en een jaar of twee het Moskouse Hegelianisme te hebben gediend, zich gehaast het land te verlaten waar het denken werd vervolgd als boosaardige opzet en het vrije woord als een aantasting van de openbare zeden werd beschouwd.

Na in 1840 alle banden met Rusland te hebben verbroken kwam hij er eerst terug, toen een piket Oostenrijkse dragonders hem in 1849 aan een Russische officier van de gendarmerie had afgeleverd.

Onze aanbidders van de doelmatigheid, onze lieve fatalisten van het rationalisme staan nog steeds versteld van het hoogst wijze *à propos* waarmee talenten en mannen van de daad op het toneel verschijnen zodra er behoefte aan ze bestaat; daarbij vergeten ze hoeveel kiemen teloorgaan, verstikken, het licht niet aanschouwen, hoeveel geestkracht, hoeveel talent verwelkt omdat geen mens ernaar taalt.

Het voorbeeld van Sazonov is nog welsprekender. Sazonov heeft geen spoor in de tijd nagelaten en zijn dood heeft even weinig aandacht getrokken als zijn leven. Hij is gestorven zonder ook maar iets van wat zijn vrienden van hem hadden verwacht in vervulling te hebben doen gaan. Het is gemakkelijk te zeggen dat hij zelf de schuld aan zijn lot droeg, maar hoe kunnen wij vaststellen en afwegen welk deel voor rekening van de persoon zelf komt en welk deel het milieu moet worden toegeschreven?

Het tijdperk van Nikolaas I is een periode geweest van zedelijke en geestelijke moord; het heeft niet alleen door de Siberische mijnen en de witte riemen van de gendarmerie* dood en verderf gezaaid, maar ook door de verstikkende en vernederende atmosfeer, door zijn, zo te zeggen, 'negatieve slagen'.

Het ter aarde bestellen van alle hun bestaan nog rekkende wezens uit die tijd, die zich hebben overleefd in hun inspanningen om onze diep in het zand weggezonden bark vlot te trekken, is mijn specialiteit. Ik ben hun Domozjirov, die nu door iedereen vergeten maar eens in Moskou welbekende oude kerel, een afgedankte ordonnans van Prozorovski. Met gepoederde pruik verscheen hij in een lichtgroen uniform uit de tijd van Paul I op alle begrafenissen waar de bisschop bij was, stelde zich aan de spits van de stoet op om die te leiden en verbeeldde zich daarbij dat hij iets nuttigs verrichtte.

...In het tweede studiejaar aan de universiteit, dat is in de herfst van 1831, maakten wij onder de nieuwe studenten van de faculteit voor wis- en natuurkunde kennis met twee nieuwkomers met wie wij bijzonder bevriend raakten.

Onze vriendschappen, wederzijdse sympathieën en antipathieën ontsproten uit een enkele bron. We waren jonge dwepers, alles werd aan één idee ondergeschikt gemaakt, één geloof: wetenschap, kunst, wederzijdse banden, het ouderhuis, de positie in de maatschappij. Overal waar zich de kans voordeed te bekeren, lessen uit te delen, stonden wij klaar, standvastig, zonder tijd of moeite te sparen, zonder een zweem van koketterie.

We betraden de collegezaal in het vaste voornemen er de kiemen te leggen van een maatschappij naar het model dat de Decembristen voor ogen had gestaan en dus waren we op zoek naar proselieten en discipelen. De eerste medestudent die begreep waar het ons om ging was Sazonov; wij vonden hem een en al open oor en namen hem meteen in onze vriendenkring op. Zelfverzekerd reikte hij ons de hand en de volgende dag kwam hij met nog een student aanzetten.*

Sazonov was zeldzaam begaafd en uitzonderlijk met zichzelf ingenomen. Hij was achttien jaar of iets jonger maar een echte studiekop, hij las alles wat de wereld hem te bieden had. Zijn kameraden probeerde hij te overtroeven en hij zag in niemand zijn gelijke. Dit maakte dat hij meer respect dan vriendschap ondervond. Zijn kameraad, Satin, daarentegen was heel knap van uiterlijk, daarbij teerhartig als een meisje, aanhankelijk en probeerde bij iedereen in de gratie te komen; hij had, net van onder moeders vleugelen vandaan, behoefte aan warmte, tederheid, alles met de beste bedoelingen en halfkinderlijke dromerijen; hij klampte zich aan ons vast en gaf zich geheel aan ons en onze ideeën over—hij had de natuur van een Vladimir Lenski* of van een Venevitinov.*

Het was in ons leven een grote dag toen wij naast elkaar op de collegebanken plaats namen, elkaar aankeken in het besef van onze bestemming, onze verbondenheid, ons geheim, onze bereidheid te gronde te gaan, ons geloof in de heiligheid van de zaak en toen wij trots en vol sympathie naar al die prachtige gezichten om ons heen keken als naar een broederlijke samenschooling. We pakten elkaar

bij de hand en liepen de zaal uit, *à la lettre*, om onze boodschap van vrijheid en strijd naar alle vier de windstreken van onze jonge 'Universitas' te verkondigen gelijk vier diakens op een dag van wijding die met de vier Evangelieën in de hand onder de gelovigen gaan.

Prediken deden wij overal en zonder ophouden. Wat we eigenlijk predikten is moeilijk in woorden te vatten. Onze ideeën waren vaag; wat we preekten was 'decembristen', was 'de Franse revolutie', was naderhand het Saint-Simonisme en weer die revolutie; wij hielden pleidooien voor de grondwet en de republiek, voor politieke lectuur en voor een samenballing der krachten binnen een politieke organisatie. Maar vóór alles predikten we haat tegen ieder machtsmisbruik, tegen elke willekeur van de regering.

Tot het oprichten van een vereniging hebben we het feitelijk nooit gebracht maar wel is onze propaganda diep in alle faculteiten doorgedrongen en ver buiten de muren van de universiteit van invloed geweest.

Van die tijd af heeft zich in ons leven geen onderbreking voorgedaan in het propaganda maken voor onze ideeën, van de collegebanken af tot aan de drukkerij in Londen.*

Ons hele leven is een naar beste kunnen tenuitvoerlegging van het programma uit onze jeugd geweest. Het is niet moeilijk de draad te volgen, langs de aangesneden vraagstukken, in de tijdschriften, op college, in de literaire kringen. Ook al traden er veranderingen en ontwikkelingen op, toch is onze propaganda zichzelf trouw gebleven en heeft haar *individuele* karakter overgedragen aan alles wat ons omgaf. Het staatsbestel heeft ons omhooggetild en ons uit de staatskas door gevangenis en verbanning op een voetstuk geplaatst. Op vijftwintigjarige leeftijd keerden wij als 'autoriteiten' naar Moskou terug. Aan onze zijde schaarden zich Belinski, Granovski en Bakoenin en door artikelen in de *Vaderlandse kronieken* hebben wij ons solidair verklaard met de Petersburgse beweging der lyceïsten en de literatuur der jongeren. De Petrasjevtsen* waren onze jongere broeders zoals we in de Decembristen onze oudere broeders hadden gezien.

Om de betekenis van onze kring te verheimelijken alleen omdat ik er lid van ben geweest, zou huichelachtig zijn en dom ook. Integendeel: telkens wanneer ik in mijn verhalen op die tijden stoot, op

oude vrienden uit de jaren dertig en veertig, blijf ik er expres bij stilstaan om er zonder vrees voor in herhalingen te vervallen van te gewagen, om de jonge generatie zo goed mogelijk met die mensen vertrouwd te maken. Het jonge geslacht kent hen niet meer, is ze vergeten, houdt niet van ze, wijst ze af als niet erg praktisch aangelegde, onzakelijke lieden die niet goed wisten waar ze naar toe gingen; de jonge generatie ergert zich aan ze en verwerpt ze en bloc als een stel achterlijke, overtollige leeglopers, als fantasten en dromers, waarbij ze vergeten dat een beoordeling van *persoonlijkheden* uit het verleden, van hun betekenis en hun 'gehalte' niet zozeer afhangt van een vergelijking tussen verleden en heden, van het *totaal* aan kennis en de taakstelling, als wel van de kracht en energie die zij aan het bereiken van hun conclusies ten koste hebben gelegd. Ik zou de jonge generatie ontzettend graag willen behoeden voor historische ondankbaarheid en zelfs voor historische dwalingen. Het wordt tijd dat vader Saturnus zijn kinderen niet langer verslindt, maar ook is de tijd voor de kinderen aangebroken om zich niet langer de Kamtsjadalen ten voorbeeld te stellen die hun ouders dood sloegen.

Onomwonden en mij ten volle van mijn woorden bewust verklaar ik nog eens over onze vriendenkring uit die tijd dat 'het bewonderenswaardige jonge mensen waren, dat ik sindsdien nooit zo'n kring begaafde, zuivere, ontwikkelde, intelligente en toegewijde jongemannen meer ben tegengekomen' en dat terwijl ik toch heel wat in de wijde wereld heb rondgezworven. Ik spreek niet alleen over onze eigen vriendenkring, hetzelfde geldt met nadruk ook voor de kring van Stankevitsj en die der Slavofielen. Jonge mensen lieten, ontzet over de afschuwelijke realiteit, ondergedompeld in duisternis, door verdriet overmand, alles in de steek en trokken erop uit om een uitweg te vinden. Zij brachten alles ten offer waar anderen juist naar streefden, maatschappelijke positie, rijkdom, alles wat het traditionele leven ze te bieden had, waar het milieu en het voorbeeld van anderen ze naar toe lonkten, de familie ze toe dwong, en dat ter wille van hun overtuigingen die ze trouw bleven. Zulke mannen kun je niet zo maar in de archieven opbergen en vergeten.

Zij staan aan vervolgingen bloot, komen voor de rechtbank,

worden onder curatele gesteld, verbannen, opgejaagd, beledigd, vernederd—zij blijven dezelfden; er gaan tien jaren voorbij—zij blijven die ze waren; nog twintig, dertig jaar later—ze zijn zichzelf gelijk gebleven.

Ik sta erop dat zij erkenning vinden en dat hun recht wordt gedaan!

Tegen die eenvoudige eis heb ik een curieuze tegenwerping gehoord en wel meer dan eens: 'Jullie—en in nog sterkere mate de decemberisten vóór jullie—waren dilettanten van revolutionaire ideeën; voor jullie was deelneming aan de beweging een luxe, poëzie, jullie beweren immers zelf dat jullie allemaal je maatschappelijke positie hebben *opgeofferd*, al waren jullie in goeden doen; voor jullie was een sociale omwenteling dus niet een kwestie van brood en een menswaardig bestaan, geen zaak van leven of dood...'

'Voor de terechtgestelden wél, neem ik aan!' heb ik een keer geantwoord.

'Hoe dan ook ging het bij jullie niet om de vraag van zijn of niet-zijn. Jullie vonden het leuk om de revolutionair uit te hangen en uiteraard is dat beter dan als jullie vol animo senator of gouverneur waren geworden. Maar voor ons is de strijd met de bestaande orde geen kwestie van voorkeur, het gaat om *onze* maatschappelijke positie. Het verschil tussen jullie en ons is als tussen iemand die het water in is gedoken en iemand die in het water is gevallen: beiden moeten zwemmen, alleen de een doet het *voor zijn plezier*, de ander *noodgedwongen*.'

'Als je mensen niet meer erkent omdat zij uit innerlijke drang tot daden komen die anderen uit nood *moeten* verrichten, wijst dit sterk in de richting van het ascetisme bij monniken, waar alleen die plichten hogelijk worden geprezen die in hun vervulling weerzinwekkend zijn.'

Zulke extreme opvattingen schieten bij ons gauw wortel, weliswaar niet diep, maar even moeilijk uit de grond te trekken als een rammenas.

Wij zijn grote doctrinair en raisonneurs. Aan die Duitse eigenschap heeft zich bij ons nog het nationale, ik zou zeggen, Araktsjevse element gehecht, iets meedogenloos, fanatieks, onverschilligs en dors, iets dat maar al te graag voor beul wil spelen. Met zijn ideaal

van de lijfgarde-grenadier voor ogen ranselde Araktsjejev springlevende lijfeigen boeren dood, wij doen hetzelfde met ideeën, kunst, humaniteit, met de werkzame krachten uit het verleden, met wat je maar wilt. In een gesloten, vastberaden front marcheren wij tot aan de uiterste grens dapper door, overschrijden die zonder uit de dialectische pas te raken maar wel komen we daarbij achterop bij het tempo van de waarheid; zonder iets te merken marcheren we verder en verder en vergeten dat de echte zin en het echte begrip van leven juist bestaan in het de pas inhouden voor uitersten... Het betekent een *halte*, een maathouden in zaken van waarheid en schoonheid, het betekent een voortdurend in evenwicht houden van een wankel evenwicht.

De oligarchische aanspraak van armoede op exclusiviteit in de sociale nood en een monopolie op sociale ontbering is even onrechtvaardig als alle exclusiviteiten en monopolies ter wereld dit zijn. Met geen evangelische barmhartigheid, noch met democratische afgunst breng je het verder dan tot een herindeling en gewelddadige plunderingen, tot overdracht van eigendom en tot algemene armoede. In de kerk is armoede altijd een retorisch thema geweest en sentimenteel oefenmateriaal in medelijden; in het ultrademocratie uit ze zich, zoals Proudhon heeft opgemerkt, als sentiment van afgunst en haat, maar nergens leidt armoede tot ook maar enige opbouwende idee of de praktische toepassing ervan.

Wat hebben die mensen dan misdaan die eerder dan het geknechte volk zelf begrip voor zijn ontberingen hebben getoond en die daar niet alleen op hebben gewezen maar ook wegen hebben aangegeven om er zich uit te bevrijden? De nakomeling van Karel de Grote Saint-Simon,* is net zomin als de fabrikant Robert Owen onder bedreiging van de hongerdood tot een apostel van het socialisme geworden.

Die opvatting is dus niet steekhoudend, wat ik erin mis is warmte, goede wil, een ruime blik. Ik zou die mening ook niet naar voren hebben gebracht, als in de proscriptielijsten ervan behalve onze namen niet ook die der eerste zaaiers van alles wat gaat ontkiemen en opbloeien voorkwamen, die der door ons zo vereerde decembristen.

Deze digressie van mij is hier overigens bijna misplaatst.

Sazonov was inderdaad een nietsnut die heel wat krachten in zich ongebruikt heeft laten liggen; hij is in het buitenland, door duizend en één besognes in beslag genomen, verdwenen, gelijk een soldaat die bij de eerste de beste schermutseling krijgsgevangen is gemaakt en die nooit naar huis is teruggekeerd.

Toen wij in 1834 werden gearresteerd en de gevangenis in gingen, hebben alleen Sazonov en Ketsjer als door een wonder de dans weten te ontspringen. Ze woonden beiden vrijwel constant in Moskou, waren goed van de tongriem gesneden, maar schrijven deden ze weinig, niemand van ons bezat ook maar een enkele brief van ze. Wij werden verbannen, maar Sazonovs moeder wist voor hem een buitenlandse pas los te krijgen voor een reis naar Italië. Wie weet heeft het lot door hem van ons gescheiden te houden wel de basis gelegd voor zijn verdere leven—dat van een dwaalster die als valende ster spoorloos zou verdwijnen.

Na een jaar kwam hij in Moskou terug; dat was in een der meest verstikkende en neerdrukkende perioden van het toenmalige regime. In Moskou werd hij door een doods *calme plat* verwelkomd, nergens een zweem van sympathie, geen levend woord. In de *reservaten* van onze verbanning wisten wij ons leven van vroeger nog intact te houden, wij leefden in herinneringen en hoop, we werkten en leerden een nieuwe werkelijkheid kennen, die van het provinciale leven.

Alles in Moskou herinnerde Sazonov aan onze afwezigheid. Van de oude vrienden was alleen Ketsjer er nog—iemand met wie de vormelijke Sazonov met zijn aristocratische manieren het slechtst van allen kon opschieten. Ketsjer was, zoals ik al eerder heb verteld,* een beschaafde wilde, een pionier à la Cooper, met opzet tot een primitief stadium van het mensengeslacht teruggekeerd, principieel grof en onbehouwen, een theoretische sloddervos, een student van vijfendertig in de rol van een Schillerse jongeling.

Sazonov bleef in Moskou rondhangen en verveelde zich dood, hij had niets om handen en hield zich nergens mee bezig. Hij probeerde een verhuizing naar Petersburg—daar was het nog erger; hij hield het à *la longue* niet uit en vertrok zonder vastomlijnd plan naar Parijs.* Dit was in de tijd toen Parijs en Frankrijk ons nog geheel in

hun ban hielden. Onze toeristen gleden op het geverniste parket van het Franse leven uit en hadden geen vermoeden van de ruige keerzijde ervan; zij waren een en al geestdrift voor de liberale redevoeringen, de liedjes van Béranger en de karikaturen van Philipon. Zo verging het ook Sazonov. Maar ook daar kon hij zijn draai niet vinden. Luidruchtige, vrolijke lediggang trad in de plaats van het stomme en troosteloze leven van vroeger. In Rusland was hij aan handen en voeten gebonden geweest—hier was hij voor alles en iedereen een vreemde eend in de bijt. En zo begon er voor hem in Parijs een nieuwe, lange reeks jaren van doelloos bestaan, van leven dat hem tegelijk opwond en ergerde. Hij kon zich niet op zichzelf bezinnen, zich zonder aansporing van buitenaf aan geen innerlijke arbeid overgeven; dat lag niet in zijn aard. Objectieve belangstelling voor wetenschap had hij nauwelijks. Hij zocht het in andere bezigheden, was bereid om alles aan te pakken, alleen moest het dan wel iets zijn dat oogde, dat snel vruchten afwierp, daarbij in een luidruchtige omlijsting van applaus en het gekrijs van zijn vijanden. Toen hij zulk werk niet kon vinden, stortte hij zich in het Parijse uitgaansleven.

...Maar ook zijn ogen gingen fonkelen en liepen vol tranen, wanneer hij aan onze dromen en illusies op de universiteit terugdacht. In zijn diep gekwetste eigenliefde was toch een geloof in een spoedige omwenteling in Rusland bewaard gebleven en ook dat hij bestemd was daarin een belangrijke rol te spelen. Het had de schijn dat hij maar *tijdelijk* wat aan de boemel was geraakt, uit verveling en in afwachting van de komende grandioze ondernemingen en hij was ervan overtuigd dat ze hem op een mooie avond van achter zijn tafeltje in café Anglais zouden weghalen om in Rusland de teugels in handen te nemen... Hij volgde de gebeurtenissen nauwlettend en wachtte vol ongeduld het ogenblik af, waarop hij in alle ernst zou moeten ingrijpen en zijn laatste, beslissende woord zou spreken...

...Na mijn eerste tumultueuze dagen in Parijs kwamen we tot ernstiger gesprekken, waarbij meteen aan het licht kwam dat wij niet uit hetzelfde hout waren gesneden. Sazonov en ook Bakoenin waren ontevreden (net als naderhand Wysocki en de leden van de Poolse Centralisatie) dat het nieuws dat ik voor ze had meege-

bracht* meer op de literaire en universitaire wereld sloeg dan op de politieke sfeer. Zij hadden verhalen verwacht over partijen, genootschappen, over een regeringscrisis (onder Nikolaas!), over oppositie (in 1847!), terwijl ik met verhalen aankwam over katheders, openbare colleges van Granovski, de opstellen van Belinski, de stemming onder de studenten en zelfs onder de seminaristen. Zij waren te veel van het Russische leven vervreemd geraakt en hadden zich te veel in de *belangen van de wereldrevolutie* en in Franse problemen verdiept om er zich nog rekenschap van te geven dat bij ons de verschijning van *Dode Zielen* een belangrijker evenement was geweest dan de benoeming van twee graven Paskevitsj tot veldmaarschalk of van twee Filarets tot metropoliet. Zonder de juiste contacten, zonder Russische boeken en tijdschriften had hun relatie tot Rusland iets theoretisch gekregen, iets van een uit het hoofd geleerd lesje dat op alles wat uit de verte kwam een kunstmatig schijnsel wierp.

Onze afwijkende inzichten hebben bijna tot een breuk geleid. Dit kwam zo. Op de avond vóór Belinski's vertrek uit Parijs* hadden we hem naar huis gebracht en waren toen op de Champs-Élysées nog een wandeling gaan maken. Ik was er mij met een hiveringwekkende helderheid van bewust dat voor Belinski alles was afgelopen, dat ik hem voor het laatst de hand had gedrukt. De sterke, hartstochtelijke vechter had zich door een innerlijke brand verteerd, de dood had op zijn doorgroefd gezicht in grote trekken zijn nabijheid al duidelijk aangegeven. Hij leed aan de meest kwaadaardige vorm van tuberculose maar was nog steeds van een heilige energie en heilige verontwaardiging vervuld, nog altijd van zijn kwellende, 'venijnige' liefde voor Rusland bezeten. Ik voelde een brok in mijn keel en liep geruime tijd zwijgend verder, toen die ongelukkige twist weer oplaaide, die al wel tienmaal *sur le tapis* was verschenen.

'Wel jammer,' merkte Sazonov op, 'dat Belinski zich nooit op ander terrein dan de journalistiek heeft bewogen, daarbij werk deed dat onder controle van de censuur staat.'

'Ik geloof dat je hem het minst van al kunt verwijten dat hij weinig gepresteerd heeft,' antwoordde ik.

'Nou, maar met zijn vermogens zou hij onder andere omstandig-

heden en op ander terrein heel wat meer tot stand hebben gebracht...'

Dit ergerde me en deed me pijn.

'O ja? Vertel me dan eens wat jullie, die geen censuur kennen, die zo vol zelfvertrouwen en energie zijn en zoveel talent hebben, wat jullie dan hebben gepresteerd? Of wat jullie nu uitvoeren? Of denk je dat het van de vroege ochtend af heen en weer rennen tussen het ene arrondissement van Parijs en het andere om voor de zoveelste maal met Służaski of Chodkiewicz te delibereren over de grenslijn tussen Polen en Rusland*—dat dat wel een prestatie is? Of is het soms een prestatie, die praatjes van jullie in de kroeg of thuis, als vijf stommelingen naar je luisteren maar geen woord begrijpen en vijf andere schaapskoppen niets begrijpen maar het hoogste woord voeren?'

'Wacht, wacht even!' zei Sazonov, al helemaal niet meer onverschillig, 'je vergeet onze situatie.'

'Wat voor situatie? Jullie leven hier jaar in jaar uit in vrijheid en zonder drukkende materiële zorgen, wat willen jullie nog meer? Situaties worden gemaakt, kracht dwingt erkenning af, laat zich gelden. Ach mensen, hou toch op, één kritisch opstel van Belinski is voor de jongeren van meer belang dan al die spelletjes van samenzweringen en staatsmanschap. Jullie leven in een soort waan, als een stel slaapwandelaars, in permanent optisch bedrog waarmee jullie jezelf in de luren leggen...'

Wat mij toen vooral zo irriteerde waren de twee maatstaven die niet alleen Sazonov maar de Russen over het algemeen in hun beoordeling van anderen aanleggen. De strengheid tegenover landgenoten is omgeslagen in een cultus en aanbidding van Franse beroemdheden. Het was ergerlijk te zien hoe de onzen in het stof knielden voor die matadores van de mooiپرaterij die hun woorden, frasen en gemeenplaatsen aan ze toewierpen *avec une vitesse accélérée*. En hoe nederiger de Russen zich gedroegen, hoe vaker ze een kleur kregen en de onwetendheid *dier lieden* onder de mantel der liefde probeerden te bedekken (zoals tedere ouders en zelfzuchtige echtelieden doen), des te hoger bliezen die lieden van de toren, des te gewichtiger deden zij zich tegenover de hyperboreïsche Anacharsissen voor.*

Sazonov had zich in Rusland als student al graag omringd met een hofhouding van middelmatigheden die naar hem luisterden en hem gehoorzaamden en ook hier had hij alle mogelijke geestelijk en lichamelijk te kort gedane *lazzaroni* van de literaire *Chiaia** om zich heen verzameld, dagloners der journalistieke herendiensten, voddenrapers van de feuilletons, als de dorre Julevécourt, de halfgare Tardif-de-Mélos, de onbekende maar grote poëet Bouet; in zijn koor trof je ook de meest bekrompen Polen uit de kring der aanhangers van Towiański aan en de stompzinnigste Duitsers uit het kamp der atheïsten. Hoe hij zich met die lieden niet verveelde is zijn geheim; zelfs mij bezocht hij bijna steeds met een stel van zijn koordienaars op sleeptouw, ondanks het feit dat die lieden mij gruwelijk de keel uithingen en ik dat niet onder stoelen of banken stak. Daarom verbaasde het me ook bijzonder dat hij tegenover de Marrasts, de Ribeyrolles en kleinere beroemdheden het standpunt van een Julevécourt innam.

Dit alles is voor hedendaagse bezoekers van Parijs niet erg goed te begrijpen, maar daarbij mag zeker niet worden vergeten dat het Parijs van vandaag niet het *echte*, maar wel een *nieuw* Parijs is.*

Toen Parijs een soort wereldcentrum was geworden, hield het op allereerst een Franse stad te zijn. Vroeger was Parijs heel Frankrijk en de stad 'gaf de toon aan', nu wordt die door heel Europa aangegeven en bovendien nog door de twee Amerika's, maar de *eigen toon* is nog maar vaag te horen, die ging teloor toen Parijs de naam van een wereldhotel kreeg, een karavanserai en daarbij zijn persoonlijke karakter kwijtraakte dat zo'n vurige liefde of felle haat, grenzeloze eerbied of grenzeloze afkeer had opgeroepen.

Het spreekt vanzelf dat de relatie van buitenlanders tot het nieuwe Parijs een heel andere is. De geallieerde legers die eens op de Place de la Révolution hebben gebivakkeerd wisten dat zij een *vreemde* stad hadden ingenomen. De rondzwervende toerist beschouwt Parijs als zijn eigen stad; hij koopt haar, leeft er zich in uit en weet heel goed dat Parijs hem nodig heeft, dat het oude Babylon zich niet voor eigen plezier heeft herbouwd, in de verf gezet en gewit, maar voor hem.

In 1847 heb ik het Parijs van eertijds nog aangetroffen, daarbij nog een Parijs met een versnelde pols dat de liedjes van Béranger

zong met het refrein *Vive la réforme* dat plotseling in een *Vive la République* overging. Russen bleven in Parijs wonen met in zich een levendig gevoel van dankbaarheid tegenover de Voorzienigheid (gepaard aan stipte incassering van de jaarlijkse cijns van de lijfeigen boeren) en in het bewustzijn dat zij in deze stad woonden, dat zij in het Palais Royal rondwandelden en *aux Français* gingen.* Ze knielden ongegeneerd in het stof voor alle mogelijke leeuwen en leeuwinnen—beroemde dokters, gevierde danseressen, de tandarts Désirabaude, de waanzinnige 'Mapah'* en alle verdere literaire kwakzalvers en politieke goochelaars.

Ik haat het systeem van de onbeschaamdheid *préméditée*, zoals die bij ons schering en inslag is. Daar vind ik direct alle vertrouwde kenmerken van eertijds in terug, van het de tanden uit de mond slaan door onze officieren en grondbezitters, van een waaghalzerij maar dan wel overgebracht op de zeden en gewoonten van het Vasiljev-eiland met zijn genummerde straten.* Alleen mogen we niet vergeten dat ook onze kruiperigheid tegen de westerse autoriteiten uit dezelfde kazernes is voortgekomen, uit dezelfde kanselarij, dezelfde antichambre—alleen door een andere deur en wel een die toegang verschaft naar de heer en meester, naar de chef, de commandant. Gezien onze armoede aan voorwerpen van verering behalve brute kracht en de symbolen daarvan, sterren en rangen, is de behoefte aan een spirituele *rangtabel* een heel begrijpelijke zaak, maar ja—voor wie hebben zelfs de besten onder ons niet met de hoed in de hand gestaan? Zelfs voor mannen als Werder en Ruge, die twee grote sukkels van de Hegeliaanse leer. Met een blik op de Duitsers kunnen we concluderen hoe ze zich tegenover de Fransen hebben gedragen, tegenover mensen die inderdaad wat te betekenen hadden, tegenover een Pierre Leroux bij voorbeeld of een George Sand...

Ik geef toe dat ook ik me de eerste tijd heb laten imponeren, in de waan dat een cafégesprek met de historicus van *Dix ans** of een onderhoud bij Bakoenin met Proudhon in zekere zin een rangverhoging voorstelde, maar bij ons houden alle neigingen tot aanbidding van valse goden en afgoderij nooit lang stand en maken al heel gauw plaats voor radicale afwijzing.

Een maand of drie na mijn aankomst in Parijs begon ik tegen die demonstratieve *persoonsverheerlijking* krachtig in verzet te komen en

net toen mijn oppositie haar hoogtepunt had bereikt, kregen we dat twistgesprek over Belinski. Bakoenin moest er, goedmoedig als hij was, hartelijk om lachen en was het voor de helft met mij eens, maar Sazonov werd kwaad en ging door mij in kwesties van politieke praktijk voor profaan te verklaren. Korte tijd daarna versterkte ik hem nog in die mening.

In zijn ogen was de Februari-revolutie een complete triomf: alle feuilletonisten uit zijn kennissenkring hadden hun plaats in het regeringsapparaat gekregen; tronen wankelden en werden door dichters en dokters overeind gehouden. Kleine Duitse vorsten klopten om raad en hulp bij gisteren nog achtervolgde journalisten en professoren aan. De liberalen leerden ze hoe ze hun te nauwe kroontjes wat steviger op hun schedel moesten drukken zodat de opgestoken storm ze niet zou wegvagen. Sazonov schreef me naar Rome de ene brief na de andere en spoorde me aan naar huis, naar Parijs, naar de ene en ondeelbare republiek terug te keren.*

Toen ik uit Italië in Parijs aankwam, trof ik daar Sazonov aan die zich grote zorgen maakte. Bakoenin was al weg, die was de West-slaven tot een *opstand* gaan bewegen.

‘Maar zie je dan niet,’ zei Sazonov bij onze eerste ontmoeting, ‘dat *onze tijd is aangebroken?*’

‘Hoe bedoel je?’

‘De Russische regering is in een *impasse*.’

‘Wat is er dan gebeurd? Is in de Peter-Paul-vesting de republiek uitgeroepen?’

‘*Entendons-nous*. Ik denk niet dat we bij ons morgen een 24 februari krijgen, nee, maar de publieke opinie, de golf van liberale ideeën, het verbrokkelde Oostenrijk, Pruisen met zijn constitutie, dat alles dwingt de mensen uit de kringen rond het Winterpaleis tot nadenken. Het minste wat we moeten doen is een constitutie *octrooieren, un simulacre de charte*, ja, en dan,’ voegde hij er ietwat plechtstatig aan toe, ‘dan hebben we ook een liberaal ministerie van ontwikkelde mannen nodig die de taal van vandaag verstaan. Heb je daar weleens bij stilgestaan?’

‘Nee.’

‘Je bent me een rare. Waar halen ze goed onderlegde ministers vandaan?’

‘Als ze die nodig hebben, vinden ze ze wel. Alleen geloof ik dat niemand naar ze gaat zoeken.’

‘Dat scepticisme is nu misplaatst, de *geschiedenis* gaat verder en in snel tempo ook. Als je dit maar begrijpt, de regering heeft geen andere keus dan zich tot ons te wenden.’

Ik keek hem aan om te zien of hij niet een loopje met me nam. Zijn gezicht was iets roder dan gewoonlijk, wat nerveus van de opwinding maar heel serieus.

‘O ja? Gewoon tot ons?’

‘Nou ja, tot ons persoonlijk of onze kring, dat komt op hetzelfde neer. Ga maar na: bij wie kunnen ze anders terecht?’

‘Welke portefeuille neem jij?’

‘Ja, lach jij maar. Dat is ons ongeluk, dat we nooit de gelegenheid weten te benutten, *ni se faire valoir*; het enige waar jij aan denkt is aan jouw artikeltjes; artikelen schrijven is goed werk, maar nu beleven we andere tijden en één dag aan de macht betekent meer dan een heel boek vol essays.’

Sazonov vond mijn onpraktische aanpak maar een deerniswekkende zaak en na enige tijd ontdekte hij een stel minder sceptische mensen die hij van zijn aanstaande ministerschap wist te overtuigen. Eind 1848 waren enkele Duitse refugiés op de bescheiden avondbijeenkomsten die Sazonov bij zich thuis belegde vaste klanten geworden. Onder hen bevond zich ook een Oostenrijkse luitenant* die zich onder Messenhauser als stafcommandant had onderscheiden. Toen die officier weer eens om een uur of twee 's nachts in stromende regen van Sazonov op weg naar huis was en zich realiseerde dat het van de Rue Blanche naar het Quartier Latin een behoorlijk eind lopen was, kwam hij tegen zijn lot in opstand.

‘Waarvoor was het bij dit hondeweer nodig zo'n eind weg te gaan?’

‘Nodig natuurlijk niet, alleen zou der Herr von Sessanoff heel nijdig zijn geworden als ik niet was gekomen en ik geloof dat we met dat heerschap liever op goede voet kunnen blijven. U weet beter dan ik dat hij het met zijn talent en verstand... en met de positie die hij in zijn partij inneemt... dat-ie het nog ver zal brengen... bij de komende omwenteling in Rusland...’

‘Kijk eens aan, Sazonov,’ zei ik de volgende dag tegen hem, ‘jij

hebt inderdaad het punt van Archimedes ontdekt: er is iemand die in jouw komende portefeuille gelooft, een luitenant zo-en-zo.'

De tijd ging verder, er kwam geen omwenteling in Rusland en niemand stuurde een afgezant naar ons toe. Zo gingen ook de gruwelijke junidagen voorbij. Sazonov begon een 'hoofdartikel' te schrijven, niet van een krant, nee, van een heel tijdperk. Hij zwoegde er lang op, las ons er kleine stukjes uit voor, verbeterde, veranderde de indeling en was er eerst tegen de winter ongeveer mee klaar. Hij achtte het noodzakelijk deze recente revolutie aan Rusland toe te lichten. 'Verwacht van mij niet,' zo begon hij zijn betoog, 'dat ik u het gebeuren ga beschrijven, dat zullen anderen beter dan ik doen. Ik mijnerzijds wil u de idee overbrengen, de diepere gedachte achter de omwenteling die heeft plaatsgevonden.' Gewoon werk was hem niet genoeg; verslaafd aan zijn pen, wilde hij telkens als hij die opnam iets buitengewoons presteren, iets als een donderslag voortbrengen. 'De Brief' van Tsjaadajev zweefde hem voortdurend voor de geest.* Zijn artikel vond zijn weg naar Petersburg, werd daar in bevriende kringen gelezen en liet geen enkele indruk achter.

Al in de zomer van 1848 had Sazonov een internationale club opgericht. Daarin bracht hij al zijn Tardifs, zijn Duitsers en mesianisten bij elkaar. Met een stralend gezicht liep hij dan in zijn donkerblauwe frak door de lege zaal. Hij had zijn internationale club geopend met een toespraak tot een auditorium van vijf of zes personen, onder wie ik als publiek fungeerde,¹ de rest zat op het podium in de hoedanigheid van 'partijbestuur'. Na Sazonov trad de slonzige Tardif-de-Mélos voor ons op, hij zag eruit of hij nog half sliep en ter ere van de club slingerde hij een gedicht de zaal in.

Sazonov trok een lelijk gezicht maar het was te laat om de dichter de mond de snoeren.

*Worcell, Sassonoff, Olinski**, *Del Balzo, Leonard et vous tous...*

krijste in een soort be vleugelde razernij Tardif-de-Mélos die niet in de gaten had dat hij werd uitgelachen.

1. Ik was toen nog een 'paspoort-Rus', zoals de Polen het uitdrukken en had de weg terug naar Rusland nog niet afgesneden. — A. H.